Яка то втіха — щось розповісти кульгавому! Здорові люди надто рухливі: вони розглядають речі то з одного, а то з іншого боку, й коли з ними йдеш яку годину так, що вони простують праворуч, то може трапитись, що вони раптом опиняться ліворуч, бо їм спало на думку, що то чемніше або ж свідчить про тонше виховання. Цілком інша справа з кривим. Нерухомість уподібнює його до тих осіб, з якими він підтримує сердечні стосунки, ба навіть робить чи не гордовитим, бо він тільки наслухає мовчки, лише зрідка встряваючи в бесіду тихим словом та ніжно-поштивим чуттям.

Я залюбки розповідаю моєму другові Евальдові й дуже зрадів, як він озвався до мене з свого звичного вікна:

— Мені треба у Вас щось розпитати.

Я швидко підійшов до нього, вітаючись.

— Звідки походить та історія, що Ви мені повідали недавно? — запитав він, — з якоїсь книжки?

— Так, — відповів я сумовито, — саме там поховали її вчені люди. Відтоді вона й мертва — хоч і не дуже давно. Вона жила ще з сотню років тому, цілком безжурно, на багатьох устах. Але слова, вживані людьми — тяжкі, неспівучі слова — були їй ворожі й відібрали з уст: зужита й збідніла, вона затрималась на якійсь їх парі, немов у споганілій вдовиній господі. Там вона й померла, не лишивши нащадків, і похована шанобливо, як уже згадувано, в книзі, де на той час лежали й інші мерці з її роду.

— Чи була ж вона дуже старою, померши? — запитав мій друг, потрапляючи мені в тон.

— 400 або ж 500 років, — відказав я правдоподібно, — а дехто з її рідні досяг незрівняно старішого віку.

— Так-таки ніколи й не заспокоївшись у книзі? — здивувався Евальд.

Я пояснив:

— Оскільки мені відомо, вони ввесь час мандрували з уст в уста.

— Ніколи не спочиваючи?

— Виникши з уст співця, вони там і перебували — та ще в чиємусь серці, де затишно й тепло.

— Та невже люди були такі тихі, що пісні могли спати в їхніх серцях? — не вірив Евальд.

— А вже ж так. Певно, люди менше говорили, зате стиха підтанцьовували щось на зразок колискової, та передусім посміхалися не вголос, як це трапляється й по сей день, незважаючи на високий рівень загальної культури.

Евальд збирався ще запитати, але стримався й засміявся:

— Я все питаю й питаю — Ви ж, певно, маєте якусь історію? — глянув він очікувально.

— Історію? Не знаю. Я хотів ось що сказати: ті пісні були спадщиною в певних сім'ях. Їх переймали, передаючи подальшим поколінням ще не зовсім зужиті, хоч і позначені повсякденним використанням, та не цілком пошкоджені — точнісінько так, як успадковується Біблія від батьків до онуків. Що втрачає позбавлений цієї пісенної спадщини? Він або ж зовсім не вмів співати, або знав невелику частину батьківських та дідівських

пісень і через те не був причетний до тої найкоштовнішої скарбниці, що складають для народу всі ці билини та пісні.

Ось приклад.

Ягор Тимофійович, супроти волі свого батька, старого Тимофія, одружився з молодою красунею та й подався з нею до Києва — до святого міста, де скупчено могили великомучеників святої православної церкви. Батько ж Тимофій, що уславився на всю округу, як знаменитий співець, прокляв сина, відцуравшись його й перед сусідами. То й огорнули його сум і печаль. Молодь купчилася коло його хати, щоб перейняти дорогоцінну пісенну спадщину, і він навчав, які з пісень ховалися в стародавнім минулім, немов у скрипці, пилом припалій. "Батьку наш, батечку, повідай нам якусь пісню! Адже, бачиш: ми хочемо понести її по селах, ти ж мусиш почути її з усіх дворів, коли настане вечір і худоба спочиває по стайнях та хлівах". Але старий, сидячи завжди на печі, ввесь день хитав головою. Він уже гаразд не дочував і не знав, чи не запитує, бува, в нього хтось із хлопців, які наслухали під його хатою, — то й відказував, тремтячи білою головою: Ні, Ні, Ні, аж поки не засинав — ще й згодом уві сні трохи голова дрижала. Він би охоче вдовольнив волю хлопців, бо сам шкодував, що мертвим, німим пилом повинні вкритися пісні — і, може, дуже швидко! Та якби він спробував кого з них якоїсь навчити, — напевно ж, мусив би згадати свого Ягорушку. А тоді? Чи хто знає, що б було тоді? Бо тільки тому, що він завсіди мовчав, ніхто не бачив, що б він плакав. Поза кожним словом стояло йому ридання, й він завжди мусив швидко й щільно стуляти вуста, щоб воно звідти ненароком не прохопилося.

Старий Тимофій вже здавна навчав свого одинака Ягора багатьох пісень, і коли тому сповнилося тільки п'ятнадцять, він умів співати краще й більше, аніж усе доросле парубоцтво по селу та довкола. Таксамо святом, трохи напідпитку, казав старий хлопцеві: "Ягорушко, мій голубе сизий, я вже навчив співати тебе багатьох пісень, билин та легенд про святих — майже на кожен день по одній. Та, як ти знаєш, я віщун на всю державу нашу, а мій батько знав до того ж усі пісні цілої Росії та ще й

татарські історії. Ти ще молодий, тим то я й не повідав тобі найпрекрасніші билини, де слова — мов тії старовинні ікони: їх аж ніяк не порівняти до буденних, звичайнісіньких слів. Ти ще не навчений тих пісень співати, що їх ніхто — чи то козак, чи хлібороб — не може слухати без слів та плачу". Цю річ старий Тимофій провадив синові щонеділі, а також на всі великі свята російського року — отже, доволі часто, аж поки той, після тяжкої сварки з старим батьком, не зник разом із красунею Устенькою, донькою бідаря-селянина.

На третій рік після того випадку захорував Тимофій — саме коли збирався похід багатьох прочан, які з усіх частин великої держави, за звичаєм того часу, раз-у-раз тяглися до Києва на прощу. То й підступив сусіда Йосип до хорого: "Йду я з прочанами, Тимофію Івановичу: то ж дозволь мені тебе обняти!" Йосип не другом старому, але ж тепер, розпочинаючи цю далеку подоріж, забажав він попрощатися з ним, ніби з батьком: "Я тебе інколи кривдив, — схлипнув він, — пробач мені, серце, те траплялося напідпитку, як ти знаєш. А тепер я хочу за тебе помолитися, ще й свічку поставити. Бувай здоров, Тимофію Івановичу, татечку мій: може ти одужаєш, як на те Божа воля, та й знову нам заспіваєш. Давно вже ти нам не співав. Що ж то були за пісні! Про Дюка Степановича, приміром: ти думаєш, я її забув? Який же ти невіра! Я знаю її достоту. Що й казати: це тобі від Бога даровано. Кожному Він щось дарує: мені, наприклад —"

Старий, лежачи на печі, перевернувся, стогнучи, й зробив рух, ніби хотів щось сказати. Чи то вчулося стиха ім'я Ягорушки? Чи, може, хотів він йому вістку подати? Та коли сусіда, відходячи, спитав: "Ти щось кажеш, Тимофію Івановичу?" — він знову спокійно ліг, захитавши своєю білою головою. Та минув рік, як пішов Йосип, і Господь його знає, як воно й сталося — Ягор несподівано повернувся домів. Старий упізнав його не відразу, бо в хаті було темно, й слабкі очі невдоволено побачили якусь нову чужу постать. Та почувши голос чужинця, Тимофій злякався й стрибнув з печі вниз на свої старі хибкі ноги. Ягор його підхопив , і вони впали один одному в обійми. Заплакав Тимофій. Молодий чоловік запитав одразу: "Чи давно хоруєте , батьку?". Старий трохи заспокоївся, заліз

знову на піч, проказавши суворо: "А твоя жінка?". Мовчанка. Ягор сплюнув: "Я її прогнав разом із дитям!" Помовчавши трохи, вів далі: "Приходить якось до мене Йосип. — Йосипе Никифоровичу? — кажу я. — Так, відказує він, це я. Твій батько хорий, Ягоре. Він більше не може співати. Тепера зовсім тихо на селі, ніби йому душі бракує — нашому селу. Ніщо не загуркотить, не рухається, навіть ніхто не плаче — хоч і для сміху, немов, нема ніякісіньких причин. — Я й думаю собі: що робити? Кличу також мою жінку. — Устенько, — кажу, — мені треба додому, бо там ніхто не співає: настала моя черга. Батько ж захворіли. — Гаразд, каже Устенька. — Але я не можу взяти тебе з собою, — так я їй пояснюю, — батько, ти знаєш, тебе не бажають. То ж і повернутися до тебе я, запевно, не зможу, раз уже там буду й співатиму. — Устенька мене розуміє: Господь з тобою! Тут зараз багато прочан — багато й милостини. Якось-то Бог допоможе, Ягоре! — Ось я й тут, батьку: скажи мені всі твої пісні!".

Пройшла чутка: Ягор повернувся, і старий Тимофій знову співає. Але тої осени вітер на селі був такий шпаркий, що ніхто з перехожих не міг напевно сказати, чи чути співи в Тимофійовому домі, чи ні. Дверей не відчиняли нікому. Обоє хотіли побути на самотині. Ягор сидів з краю пічки, де лежав батько, й тулив вухо до вуст старого, який справді-таки співав. Хоч голос його тремтів і ламався, та все ж доносив до Ягора всі найчудовіші пісні, і той раз-у-раз хитав головою, або ж рухав простягнутою ногою — немов би й собі співав. Так тривало багато днів. Тимофій завжди знаходив ще якусь прекраснішу пісню в своїй пам'яті. Часто вночі будив він сина й, рухаючи непевно кволими, висохлими руками, співав невеличку пісню, а потім ще і ще одну — аж поки обвиднялося. Невдовзі після найкращої пісні він і вмер. Останніми днями перед смертю він часто й гірко скаржився, що носить у собі силу-силенну пісень, та вже немає більше часу, щоб їх переповісти своєму синові. Він лежав з чолом у зморшках, у напруженому, боязкому роздумі, і його уста тремтіли від чекання. Час від часу він сідав, хитав головою, рухав устами, й, нарешті, звучала ще одна тиха пісня: але зараз він здебільша співав ті строфи з Дюка Степановича, які особливо любив, і син мусив удавати здивовання, ніби чує це вперше, щоб не розгнівити батька.

Коли Тимофій Іванович помер, хата, де Ягор жив тепер самотно, ще деякий час була замкнена. Потім, першої ж весни, вийшов Ягор Тимофійович, вже маючи доволі довгу бороду, з дверей і почав походжати селом та співати. Пізніше пішов він у сусідні села, і селяни розповідали, що Ягор став таким же славнозвісним співцем, як і його батько Тимофій, бо знав силу героїчних пісень, а також і ті, що ніхто — чи то козак, чи селянин — не може слухати без сліз та плачу. До того ж він мав особливо-ніжний і жалібний тон, якого в жодного співця до нього не було. І цей тон цілком несподівано виникав у кінцевих приспівах, вражаючи особливо зворушливо. Так мені, принаймні, розповідали.

— Цей тон він здобув не від батька? — сказав мій друг Евальд трохи згодом.

— Ні, — відказав я, — не відомо, звідки він його запозичив.

Коли я вже відходив од вікна , кривий зробив рух, гукнувши мені вслід:

— Можливо, він думав про свою жінку й дитину? У всякім разі, він їх ніколи вже не побачив після смерті батька?

— Гадаю, ні. Принаймні згодом він помер самотній.